

דין "תשביתו" ויסוד דין שריפת חמץ

הרב הגאון יעקב ניסן רוזנטל

דין תשביתו בפסח¹

נאמר בתורה (שמות יב, טו): "אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם". הגמרא בפסחים (ה' ע"א), לומדת ש"ביום הראשון" הכוונה היא ליום י"ד, וזה לשון הגמרא:

"דבי ר' ישמעאל תנא: מצינו י"ד שנקרא ראשון שנאמר... רב נחמן בר יצחק אמר ראשון דמעיקרא משמע... רבא אמר מהכא - לא תשחט על חמץ דם זבחי - לא תשחט הפסח ועדיין חמץ קיים... ר' עקיבא אומר אינו צריך, הרי הוא אומר: אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם, וכתוב: כל מלאכה לא תעשו, ומצינו להבערה שהיא אב מלאכה".

מסביר רש"י: "וזה הבערה שלא לצורך היא, והכתוב אסר מלאכה ביו"ט, הלכך האי ראשון בארבעה עשר קאמר".

יש לדון, האם דין "תשביתו" נוהג רק בערב פסח - ב"ד ביום, ובשבעת ימי הפסח אין כלל מצות תשביתו ויש רק לאו של כל יראה ובל ימצא, או דלמא גם בתוך הפסח יש מצות עשה דתשביתו?

ה"נודע ביהודה" (מהדו"ת, או"ח סי' ס"א) נחלק בזה עם הגאון השואלו, הרב זאב וואלף באסקוויץ (מחבר ספר 'סדר למשנה'). השואל סבר שאין כלל מצות עשה דתשביתו בפסח, ונחלק עליו ה"נודע ביהודה, וסובר שגם בפסח יש מצות עשה דתשביתו.

בהגהות בני בנימין (מהאדר"ת זצ"ל), בתחילת הלכות חמץ ומצה, דייק מהרמב"ם כשיטת השואל שבנודע ביהודה.

הרמב"ם בהלכות חמץ ומצה, כשמפרט את מנין המצוות שבפסח, כותב: "ב' להשבית שאור ביום ארבעה עשר... ה' שלא יראה חמץ כל שבעה. ו' שלא ימצא חמץ כל שבעה".

הרמב"ם לא כתב להשבית שאור בפסח, ומוכח שסובר הרמב"ם שאין מצות תשביתו בפסח עצמו כלל אלא רק בערב פסח.

1. שיעור אשר הועבר לתלמידי הישיבה על ידי הרה"ג יעקב רוזנטל שליט"א - ראש ישיבת הגר"א ומחבר ספר "משנת יעקב" על הרמב"ם. סוכס ועובד על ידי ר' עדיאל כנרתי.

מה הנפקא - מינה האם יש "תשביתו" בפסח?

כותב הרמב"ם (הלי חמץ ומצה פ"א ה"ג):

"אינו לוקה משום לא יראה ולא ימצא, אלא אם כן קנה חמץ בפסח או חימצו כדי שיעשה בו מעשה. אבל אם היה לו חמץ קודם הפסח ובא הפסח ולא ביערו אלא הניחו ברשותו, אע"פ שעבר על שני לאוין אינו לוקה מהתורה מפני שלא עשה בו מעשה ומכין אותו מכת מרדות".

מדייק האדר"ת: "אלא אם כן קנה חמץ בפסח", פשיטא שבפסח עסקינן! אלא דבא לשלול ערב פסח. דבערב פסח אינו לוקה דאז הוא לאו הניתק לעשה דתשביתו, מה שאין כן בפסח ליכא אז מצות עשה דתשביתו, ולכן אינו לאו הניתק לעשה ולוקין עליו. לעומת זה שיטת התוספות בפסחים (כ"ט ע"ב, ד"ה "רב") שגם העושה חמץ או הקונה בפסח אינו לוקה, דהוי לאו הניתק לעשה דתשביתו. ונראה שזה תלוי בשתי גירסאות בגמרא לקמן (צ"ה ע"א): "לא יראה ולא ימצא... ודאי אינו לוקה דהוי לאו הניתק לעשה". רש"י: "ולא יראה, ואם נראה תשביתוהו, לעולם הוא בעמוד והשבת כל ימי המועד". ורבינו חננאל (צ"ה ע"ב) גורס שלא לוקה כיון שזה לאו שאין בו מעשה².

"בל יראה ובל ימצא" בערב פסח

שאלה נוספת היא לגבי הלאו - "בל יראה ובל ימצא".

נאמר בתורה (שמות יב, יט): "שבעת ימים שאור לא ימצא בבתיכם". ובהמשך (שם יג, ז) נאמר: "מצות יִאָכַל את שבעת הימים... ולא יראה לך שאור בכל גבולך". לכאורה משמע שבערב פסח אין לאוין אלו.

כותב הרמב"ם בהלי חמץ ומצה (פ"ג ה"ח):

"לפיכך אם לא ביטל קודם שש, ומשש שעות ולמעלה מצא חמץ שהיה דעתו עליו והיה בלבו ושכחו בשעת הביעור ולא ביערו, הרי זה עבר על לא יראה ולא ימצא, שהרי לא ביער ולא ביטל. ואין הביטול עתה מועיל לו כלום לפי שאינו ברשותו, והכתוב עשהו כאילו הוא ברשותו לחייבו משום לא יראה ולא ימצא".

2. רבנו חננאל היה רבו דרבו של אביו של הרמב"ם, ויתכן שזהו מקור הרמב"ם.

וכותב על זה הראב"ד: "אולי סובר זה המחבר, משש שעות ולמעלה בלא יראה ולא ימצא, ואינו כן, דשבעת ימים כתיב".

הראב"ד למד ברמב"ם שעובר על בל יראה ובל ימצא ביום י"ד משש שעות ולמעלה, וחולק עליו בזה.

ה"מגיד משנה" לעומתו כותב, שאין כוונת הרמב"ם כמו שהבינו הראב"ד, אלא "כוונתו לומר, שאחר שש אין ביטול מועיל אלא ביעור, ואם לא ביערו אע"פ שביטלו משש שעות ולמעלה הרי זה עובר עליו לפשיגייע הפסח בבל יראה ובל ימצא". ומוכיח ה"מגיד משנה" ששיטת הרמב"ם דבל יראה אינו אלא בשבעת ימי הפסח, ממה שכתב בפתיחה להלכות: "להשבית שאור ב - י"ד, שלא יראה חמץ כל שבעה ולא ימצא חמץ כל שבעה", משמע שלפני פסח אין בל יראה ובל ימצא.

ה"חוק יעקב" (ריש סי' תמ"ה) הביא, ששיטת רש"י בבבא קמא (כ"ט ע"ב) היא, שלאחר זמן איסורו משש שעות עובר בבל יראה. אומרת שם הגמרא: "שני דברים אינן ברשותו של אדם ועשאן הכתוב כאילו הן ברשותו, ואלו הן: בור ברשות הרבים וחמץ משש שעות ולמעלה". מסביר רש"י (ד"ה "משש"): "אין חמץ ברשותו, דאע"ג דאיתיה אסור בהנאה ועשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו לעבור עליו בבל יראה ובבל ימצא".

חולק על זה החיי אדם (כלל קכ"ג, אות א) וסובר, שרק בפסח עצמו עובר. ומה שהוכיח מרש"י בבבא קמא אינו מוכרח, דיש לומר דכוונתו דבפסח עובר בבל יראה, כמו שפירש המגיד משנה ברמב"ם.

לכאורה, יש רש"י מפורש בפסחים (ד' ע"א, ד"ה "בין") שעובר משש שעות: "חמץ אינו אסור מן התורה בבל יראה ובאכילה אלא משש שעות". ופלא שלא הביאו ראייה מרש"י זה. וזה מה שכתב האדר"ת: אם קונה חמץ משש שעות ולמעלה יש בל יראה ובל ימצא ויש גם מצות עשה דתשבתו ולכן לא ילקה. ורק אם קונה חמץ בפסח לוקה. והאדר"ת הולך בדעה שיש בל יראה גם בערב פסח.

תנן בפסחים (סי"ג ע"א):

"השוחט את הפסח על החמץ עובר בלא תעשה ["לא תשחט על חמץ דם זבחי"]... ר' שמעון אומר הפסח בארבעה עשר לשמו חייב, ושלא לשמו [אלא לשם שלמים] פטור... ובמועד לשמו פטור, שלא לשמו חייב".

מסביר רש"י (ד"ה "חייב") על הסיפא: "חייב, דלהכי קאי והויא לה שחיטה ראויה משום לא תשחט בהדי לאו דלא יראה ולא ימצא, ואיכא מלקות נמי דשחיטה".

שואל הצ"ח: מדוע רש"י מזכיר רק בסיפא את הלאו - "בל יראה ובל ימצא", מדוע לא מזכיר על הרישא "השוחט את הפסח על החמץ עובר בלא תעשה" שיש גם לאו דבל יראה? מכאן מוכח, אומר הצ"ח, שרש"י סובר שבערב פסח אין בל יראה ובל ימצא. הרישא - "השוחט את הפסח", קאי בערב פסח ואז עובר רק בלא תעשה של "לא תשחט". ורש"י מזכיר שעובר על בל יראה רק במועד בתוך הפסח (בסיפא).

כיצד יסבירו זאת הסוברים שעוברים בערב פסח על בל יראה ובל ימצא?

האדרי"ת ילמד פשט אחר ברש"י (סייג ע"א), שרש"י מדבר על מלקות. בערב פסח אין מלקות, אע"פ שרש"י סובר שיש לאו של בל יראה ובל ימצא, כי זה לאו הניתק לעשה דתשביתו, אבל בפסח דאין תשביתו, ממילא יש מלקות גם של לא תשחט וגם של בל יראה ובל ימצא.

גרסאות ברמב"ם בדין תשביתו בפסח

ברמב"ם, מהדורת פרנקל, גורסים בהקדמת הרמב"ם להלכות חמץ ומצה במנין המצוות³: "להשבית שאור מארבעה עשר". ולפי זה ההלכה ברמב"ם משתנית, וגם בפסח יש מצות עשה דתשביתו, ונזכר הדיוק של האדרי"ת.

אך עיין במגיד משנה (פי"ג ה"ז) שגורס ברמב"ם - "להשבית שאור ב - יד", וכותב, שבערב פסח יש תשביתו, ובפסח יש רק בל יראה ובל ימצא. וכן גורס בכסף משנה בהקדמה להלכות הללו: "מן הראוי היה להקדים להשבית חמץ ביום י"ד" (עיין שם).

הוכחת ה'פרי יצחק' שיש תשביתו בפסח

ה'פרי יצחק' (ח"א סי' י"ז) גם דן האם יש בפסח מצות עשה דתשביתו, ומוכיח מהטור שיש תשביתו גם בפסח.

הגמרא בפסחים (ו' ע"א) אומרת: "אמר רב יהודה אמר רב המוצא חמץ בביתו ביו"ט כופה עליו את הכלי". רש"י (ד"ה "כופה") "דהא לא חזי לטלטולי ולאפוקי, ומיהו בבל יראה לא עבר דהא בטליה בליביה מאתמול... אלא משום שמא ישכח ויאכלנו צריך כפיית כלי". אם כן לומד רש"י שמדובר במקרה שביטל.

כותב הטור (תמ"ו, א-ב):

"המוצא חמץ בביתו... אם הוא יו"ט, יש אומרים שיכפה עליו כלי עד הלילה שיוציאו, אבל ביו"ט אינו יכול לטלטלו כדי להוציאו. ולא מיבעיא אם בטלו, שאין כאן איסור

3. עפ"י כת"י תימניים ורוב דפוסים ישנים.

דאורייתא בשהייתו - פשיטא שאינו יכול לטלטלו, אלא אפילו לא בטלו, שיש בו איסור דאורייתא, אפילו הכי לא יוציאנו כיון שאינו יכול לבערו כדינו, דהיינו בשריפה לרבי יהודה...⁴.

הטור סובר שגם אם לא ביטל את החמץ אינו יכול לטלטלו כיוון שצריך לשורפו, וזה אי אפשר ביו"ט, לכן כופה עליו את הכלי.

אומר ה'פרי יצחק': זה ברור שמחלוקת רבי יהודה ורבנן מהו ביעור חמץ, איירי במצות עשה דתשביתו האם בשריפה דוקא או שהשבתו בכל דבר, אבל לבל יראה ובל ימצא סגי בכל דבר. ואם כן, אם נאמר שתשביתו הוא רק בערב פסח אבל ביו"ט אין תשביתו, מדוע הטור אומר שאי אפשר לבערו כדינו כרב יהודה, הרי ביו"ט יש רק איסור בל יראה ובל ימצא ומצד זה אין צריך שריפה כי אם יכול לבערו בכל דבר? מוכח כשיטת ה'נודע ביהודה', שגם בפסח יש תשביתו ולכן יש מצוה לשורפו, וכיוון שאי אפשר ביו"ט לשורפו לכן כופה עליו את הכלי.

דחיית הוכחת ה"פרי יצחק"

לעני"ד, מהטור מוכח הפוך, אך לפני כן נקדים ונביא את שאלת הגר"א על הטור.

הגר"א, בבאורו לשו"ע (סי' תמ"ו), מקשה על הטור:

הגמרא בפסחים הני"ל (ה' ע"א) מביאה את ר' עקיבא שאומר ש"אך ביום הראשון" קאי על י"ד, כיון שכתוב "כל מלאכה לא תעשו" ומצינו להבערה שהיא אב מלאכה, ולכן לא יתכן שמדובר ביום טוב, וצריך לומר ש"ביום הראשון" הכוונה היא לערב פסח. ומוסיפה הגמרא: "אמר רבא שמע מינה מדר' עקיבא, תלת. שמע מינה אין ביעור חמץ אלא שריפה... ושמע מינה לא אמרינן הואיל והותרה הבערה לצורך הותרה נמי שלא לצורך".

התוספות מסבירים (ד"ה "לא"): "דאי אמרינן מתוך שרי אע"ג דבעינן צורך היום קצת, הכא מה שמבער הוי צורך". מבואר בגמרא, שאם אמרינן מתוך שהותרה וכו' היה מותר לשרוף אפילו ביו"ט, ואף דבעינן שיהא צורך היום קצת, מה שמבערו הוי צורך קצת, כדברי התוספות.

שואל הגר"א, הרי הטור פוסק בהלכות יו"ט (סי' תקי"ח) דאמרינן מתוך שהותרה הבערה לצורך הותרה נמי שלא לצורך, ואם כן איך כתב כאן שאי אפשר לשרוף את החמץ ביו"ט?

4. הטור פוסק כתוספות וכרא"ש אליבא דרבי יהודה, שאין ביעור חמץ אלא שריפה. והרמב"ם והשו"ע פסקו כחכמים, שהשבתו בכל דבר.

שריפת חמץ מ - ב' דינים: דין איסורי הנאה ומצות עשה דתשביתו

לעניות דעתי נראה לומר כך:

הגמרא בפסחים (כ"ז ע"ב) אומרת, שהטעם של ר' יהודה שאין ביעור חמץ אלא שריפה - "דיליף מנותר". וזה לשון הגמרא:

"נותר אסור באכילה ובהנאה וענוש כרת, וחמץ אסור באכילה ובהנאה וענוש כרת. מה נותר בשריפה אף חמץ בשריפה. אמרו לו: חלבו של שור הנסקל יוכיח שאסור באכילה ובהנאה וענוש כרת ואין טעון שריפה. חזר ר' יהודה ודנו דין אחר. נותר ישנו בבל תותירו וחמץ בבל תותירו מה נותר בשריפה אף חמץ בשריפה..."

שואל ריב"א (תוספות, ד"ה "חלבו"): "היא גופה, נילף חלבו של שור הנסקל מנותר שיהא בשריפה, דדמי ליה. ותירץ, דלא דמי ליה בבל תותירו".

מבואר בתוספות יסוד, שאם חלבו של שור הנסקל היה דומה לנוותר בכל דבר, היו למדין שיהא חלבו טעון שריפה כמו נותר. וקשה הרי בחלבו של שור הנסקל אין מצות תשביתו אז איך היינו למדים מנותר שיהא טעון שריפה?

וצריך לומר, דאיתא במתניתין בסוף תמורה (ל"ג ע"ב): "ואלו הן הנקברין... ואילו הן הנשרפין: חמץ בפסח ישרף, ותרומה טמאה והערלה וכלאי הכרם..."

ישנם איסורי הנאה שמצותן בקבורה וישנם איסורי הנאה שמצותן בשריפה. ואם כן, אפשר לומר, שמה שלמדים מנותר לדין שריפה אין זה רק מצד מצות עשה דתשביתו, שהרי בחלבו של שור הנסקל ליכא מצות תשביתו ובעל - כרחק היו למדים, שזה שטעון שריפה הוא מדין ביעור איסורי הנאה כדברי המשנה בתמורה, והיו למדים מנותר לחלבו של שור הנסקל דטעון שריפה מהלכות איסורי הנאה דטעון שריפה, אלא שאין למדים לזה "דלא דמי ליה בבל תותירו" כדברי התוספות. אם כן חמץ, שכן למדין מנותר שהוא בשריפה (שדומה לנוותר לגמרי) אין זה רק מצד מצות עשה דתשביתו, אלא גם מצד הלכות איסורי הנאה דטעון שריפה, אלא דאמרינן דמאחר דהתורה אמרה בחמץ מצות עשה דתשביתו, יש ללמוד גם דמצות תשביתו בשריפה, אבל אין זה רק מצד קיום מצות תשביתו אלא גם מצד דין איסורי הנאה.

יוצא אם כן שלרבי יהודה חמץ טעון שריפה מ - ב' דינים:

א. דין איסורי הנאה.

ב. מצות עשה דתשביתו.

וכן כתב בספר "מקור חיים" (סי' תל"א), דיש בדין שריפת חמץ דין שריפת איסורי הנאה (וכתב שם שאין זה מצד תשביתו, דלרש"י זה מתקיים אף בביטול עיין שם). וכן כתב המנחת חינוך

במצוה ט' (עיין שם בחידושו).

נפקא מינה

ונראה שלפי זה, לכמה דעות באחרונים הסוברות שנשים אינן במצות עשה דתשבתו דהוי מצות עשה שהזמן גרמא (ויש מחייבים מצד דאיתנהו בבל יראה ובבל ימצא איתנהו נמי בתשבתו), אבל חמץ שלהן יצטרכו לבער מדין ביעור איסורי הנאה כדילפינן מנותר. ועוד יש לומר, בפסח עצמו שאין תשבתו (לדעות הני"ל), בכל זאת יהיה טעון שריפה מצד הלכות שריפת איסורי הנאה.

ועוד יש לומר בדין חמץ שלאחר הפסח (שנחלקו האם הוי מהתורה או מדרבנן), שלמאן דאמר שאסור מדאורייתא יצטרכו לשרוף מצד הלכות איסורי הנאה (אף שאין תשבתו), וצ"ע.

ישוב קושיית הגר"א

לפי זה ניתן ליישב קושיית הגר"א על הטור.

עשה דתשבתו אכן הוא רק בערב פסח, אבל בתוך פסח - לא. ומה שהגמרא בפסחים (ה' ע"ב) אומרת: "שמע מינה מדרי עקיבא דלית ליה מתוך", כוונת הגמרא, דאם הוי אמרינן "מתוך שהותרה", היינו באמת מפרשים את ה"ביום הראשון תשבתו" - ביו"ט, כפשט הפסוק "אך ביום הראשון תשבתו", וביו"ט היה מצות עשה דתשבתו, ושפיר הוי דין שריפה כצורך היום כיוון שהתורה אמרה להשבת ביו"ט, ושפיר היה מותר לשרוף החמץ ביו"ט "מתוך שהותרה" והוי צורך היום.

אך לפי האמת, מה שנאמר "אך ביום הראשון תשבתו" הכוונה לערב יו"ט, ובפסח עצמו אין תשבתו, וכל דין שריפת חמץ בפסח הוא רק מדין שריפת איסורי הנאה, וזה אינו נחשב צורך היום, דמחמת הלכות איסורי הנאה אין הלכה לשורפו דוקא ביום זה⁵. ולכן כתב הטור דאינו יכול לשרוף החמץ ביו"ט, דאמנם טעון שריפה אך אין זה צורך היום, כיוון דכל דין השריפה הוא מדין איסורי הנאה וזה לא חשיב צורך היום.

דחיית ראית ה'פרי יצחק'

לפי זה נדחית ראית ה'פרי יצחק' מהטור, דאף בלי מצות תשבתו יש דין ביעור בשריפה מצד הלכות שריפת איסורי הנאה, דילפינן מנותר, ואם כן גם בשבעת ימי הפסח יש דין ביעור (אף שאין תשבתו) מצד הלכות איסורי הנאה. ואם כן, הטור יסבור שתשבתו הוי רק בערב יו"ט ולא

5. ולכאורה נאמר שחשיב צורך היום מחמת שכל זמן שאינו שורף, עובר על בל יראה ובל ימצא: יש לומר, שלגבי לאוין יש כלל "אוונס רחמנא פטריה", ואם ביו"ט אסור לשרוף חשיב כאנוס ופטור.

בפסח, ומה שצריך שריפה לחמץ שנמצא ביו"ט הוא רק מחמת הלכות איסורי הנאה. ולכן אסור לשרוף את החמץ ביו"ט מאחר שאין אז מצות עשה דתשביתו, אלא רק דין שריפת איסורי הנאה, וזה לא חשיב צורך היום וכמשי"נ. ממילא אין הוכחה מהטור דיש תשביתו בפסח.

הלימוד מנותר שחמץ דינו בשריפה

הגמרא בפסחים (י"ב ע"ב) אומרת:

"אמר רב יהודה אימתי (חמץ בשריפה) שלא בשעת ביעורו, אבל בשעת ביעורו השבתתו בכל דבר".

מסביר רש"י (ד"ה "שלא") שחמץ בשריפה "שלא בשעת ביעורו - בתחילת שש וכל שש דאכתי מדאורייתא שרי, אבל בשעת ביעורו - בשבע שהוא מוזהר מן התורה, השבתתו בכל דבר". שואלים התוספות (ד"ה "אימתי"), הרי רבי יהודה יליף מנותר דחמץ בשריפה, ונותר אחר זמן איסורו טעון שריפה, אם כן הוא הדין בחמץ!⁶ הפני יהושע (ה' ע"ב) שואל על רש"י מהגמרא שם: "שמע מינה מדרי' עקיבא, דאין חמץ אלא שריפה". וכאן מדובר ביו"ט וזה לאחר זמן איסורו ובכל זאת אמר שדינו בשריפה דוקא?

ה"אור שמח" (הלי' חמץ ומצה פי"ג הי"א) מתרץ את קושיית התוספות: רש"י לומד מנותר שבזמן שהתורה אמרה לבער, כל דין לפי זמנו, צריך שריפה. בנותר צריך לבער אחר שנעשה נותר. בחמץ, הסברא אומרת שאם עוברים בשש על בל יראה או על תשביתו, צריך לשרוף לפני כן. תוספות מסתכלים על הזמנים, ורש"י אומר שכל דין לפני ענינו. נותר בזמן שצריך לבער, צריך לבער בשריפה. חמץ בזמן שצריך לבער צריך שריפה, וצריך לבערו לפני איסורו. והלימוד מנותר: מה נותר כשמצוה לבערו מן העולם מצותו בשריפה (ומצותו - לאחר שנעשה נותר, דמקודם הוא קדוש), כן בחמץ כשהמצוה לבערו (קודם זמן איסורו, דלאחר זמן איסורו עובר בכל יראה ובל ימצא) מצותו בשריפה (והאור שמח סובר שאחר שש עובר בכל יראה ובל ימצא).

לפי זה ניתן ליישב גם קושיית הפני יהושע' (ולפי המהלך שדחינו את הפרי יצחק!): ר' עקיבא קאי על הדרשה ופשוטו של מקרא, ולא לפי האמת. ר' עקיבא אומר שאי אפשר לומר ש"אך ביום הראשון תשביתו" ביו"ט, דמצינו להבערה שהיא אב מלאכה. ועל זה אמרינן "שמע מינה מדרי' עקיבא ביעור חמץ אלא שריפה", דאם היינו מפרשים דתשביתו ביו"ט הרי התורה

6. ועיין שם, הסברו הפוך מרש"י.

אמרה דאז הוא זמן ביעורו, ושפיר היינו למדים מנותר צריך שריפה בזמן איסורו כיון דאז הוי זמן ביעורו, אבל לפי האמת דתשבתו הוא ב - י"ד, אם כן אנו מפרשים דתשבתו הוא לפני שעובר בבל יראה (להשבית חמץ כדי שלא יעבור על בל יראה) ואם כן זמן ביעורו הוא לפני זמן איסורו, ומה שלמדים מנותר הוא דצריך לשורפו בזמן ביעורו, ורשיי קאי לפי האמת.

הארות במהלך השיעור

מכירת חמץ

לפני שנים בא אלי אדם בחול המועד פסח וסיפר לי שאחיו, בעל מכולת, עשאו שליח שימכור לו את החמץ והוא שכח למכור לו, ונזכר בכך בחול המועד ושאלני מה לעשות? המקרה עצמו היה שאחיו גם ביטל את החמץ וגם עשאו שליח למכור חמצו.

בירושלים תובב"א נוהגים הבית דין, בנוסח השטר של מכירת חמץ לגוי, למכור חמץ של כל ישראל אף למי שלא מכר במפורש. וזה לשון הנוסח:

"גם מאחינו בני ישראל ששכחו למכור חמצם אנו מוכרים לקונה הנ"ל מדין זכין מאדם שלא בפניו".

דין זה הוא מדין "זכין", אלא שזה זכין מאדם שלא בפניו, ואין זה זכין לאדם שלא בפניו. ובדבר זה האריכו האחרונים האם זה מועיל?⁷

לכן, לגבי חמץ גמור שהיה בחנות של אחיו, הוריתי לו שאין לסמוך על מכירה כזו, דיש סוברים דאין אומרים זכין מאדם, ולכן שישרפם בחול המועד פסח. אך ביחס לתערובת חמץ וכל ספק חמץ ניתן לסמוך על זה, שהרי ביטל החמץ ועשה שליח למכירה, רק שהשליח שכח, ולכן יש לומר דמהני מדין זכיה ומכירה של בית דין דירושלים, ולכן יוציאם בחול המועד פסח מחוץ לביתו ואחר הפסח יוכל להשתמש בזה.

עוד בעניין נוסח שטר המכירה:

יש מחלוקת בגמרא בבבא בתרא (קמ"ג ע"א) לגבי "קני את ותמור" - האם כיוון שהחמור לא יכול לקנות אז גם הוא לא קנה, או שמא למרות שהחמור לא קנה - הוא קנה. ולכן כותבים הפוסקים

7. קצות החושן סי' רמ"ג סק"ח, באר יצחק סי' אי ובחתם סופר סי' י"א.

(ס"י ר"י) שאם אדם מוכר דבר שלו עם דבר שלא שלו, או דבר שמועיל בו קנין עם דבר שלא מועיל בו קנין, זה כמו "קני את וחמור". וכותבים זאת במפורש בנוסח המכירה שאם יהיה דבר שלא יתפוס בו הקנין לא יתבטל בשביל זה המכר בשאר דברים, וזה לשון הנוסח: "ובמפורש התנה גם כן שאם יש איזה דבר בכלל במכר הנ"ל שלא יחול עליו קנין במכר הנ"ל מאיזה טעם שהוא לא יתבטל המכר בשאר דברים".

מצות שנאפו שלא לשם מצת מצוה בערב פסח

הרב זילטי זצ"ל בירושלים, רצה להתיר לבתי מלון ובתי אבות (שקשה לשמור בהם על הכשרות בפסח אם לא יוציאו את כל החמץ לפני ערב פסח) לאכול בערב פסח מצות שנאפו שלא לשם מצות מצוה, ונחלקו עליו בזה.

הרב זילטי רצה להסתמך על התוספות בפסחים (צ"ט ע"ב), דכתבו שם התוספות (ד"ה "לא"י) על מה דתנן שם: "ערב פסח סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך", ואומרים התוספות:

"ואם תאמר, ומה לא יאכל, אי מצה - אפילו קודם נמי אסור, כדאמרין בירושלמי כל האוכל מצה בערב פסח כאילו בועל ארוסתו בבית חמיו, ואם במיני תרגימא, הא אמר בגמרא - אבל מטבל הוא במיני תרגימא. ויש לומר, דאיירי במצה עשירה, דלא אסור בירושלמי אלא במצה הראויה לצאת בה ידי חובתו ואוכלה קודם זמנה, אבל מצה עשירה שריא. וכן היה נוהג ר"ת".

על פי זה מחדש הרב זילטי, דהרי כדי לצאת ידי חובה אכילת מצה צריך לעשותה לשמה, לפיכך יש תקנה, בכך שיאפו את המצות שלא לשם מצות מצה ואז יהיה מותר לאכול מצות אלו בערב פסח.

אולם עיין שם במהרש"א דכתב: "והוא הדין דמצי לאוקמא בבציקות של נוכרים דאינו יוצא בה ידי חובה (שלא אפיה לשם מצוה). ויש לחלק, דמצה עשירה לאו טעם מצת מצוה היא ושרי, מה שאין כן בציקות של גויים דטעם מצה היא". הנה המהרש"א כתב לבסוף שיש לחלק ואסור לאכול בערב פסח בציקות של גויים, ואם כן הוא הדין מצה שאינה משומרת לשם מצוה. וכן ראייה מזה שהתוספות לא הזכירו אלא רק מצה עשירה ולא הזכירו מצות שנאפו שלא לשם מצת מצוה. וכן הרא"ש והמרדכי הזכירו רק מצה עשירה.

הרב זילטי הסתמך גם על הראשונים: המאירי, תוס' רי"ד ורבינו מנוח (כת"י), שהתירו בציקות של גויים לאוכלים בערב פסח, ודלא כתוספות. הרא"ש והמרדכי שהזכירו רק מצה עשירה. אולם נראה שגם ראשונים אלו הזכירו רק בציקות של גויים ולא מצות שנאפו שלא לשם מצוה שמע

מינה שאוסרים בכהאי גוונא. והטעם:

- א. אתא לאחלופי במצה שנאפתה לשמה.
- ב. כ'פרי מגדים', דסבירא ליה דכל ששמר מחימוץ אפילו שלא לשם מצת מצוה נמי יוצא בה.
- ג. מזה שהפוסקים חיפשו דרכים איך לקיים סעודה שלישית בערב פסח שחל בשבת ולא כתבו את העצה לאפות מצות שלא לשם מצת מצוה, מוכח שזה אסור.

מצות בליל הסדר - מנהגי ירושלים

- אנו אוכלים בליל הסדר ובכל פסח מצות מכונה. הירושלמים האמיתיים (כמעט שאינם כיום) אוכלים מצת מכונה גם לכזית מצוה. אבא שלי (הרה"ג אברהם דוד רוזנטל זצ"ל) לא אכל מצת יד.
- כשבא הרב מבריסק לירושלים הלך הרב פראנק לבקרו ותיאר לו כמה עדיפה מצת מכונה. אמר לו הרב מבריסק: יותר צדיק ממשה רבינו אין אנו צריכים להיות, וכי משה רבינו לא אכל מצות יד? למרות זה, אנו אוכלים מצות מכונה, וזה יותר מהודר ואין בזה "מוציא לעז על הראשונים", כי לא היה אז מצות מכונה.
- נהגנו לאכול מצה שרויה. גם לאלו המחמירים בשרויה, החמרה זו שייכת רק במצות יד שאז יש חשש שלא נאפו היטב, אך לא במצות מכונה שנאפות היטב.
- אנו אוכלים מצה שמורה (משעת קצירה) כל הפסח. היינו הולכים למאפיה להיות נוכחים שם בשעת האפיה ולאפות את המצות "לשם מצה" ולומר לשם יחוד.
- בליל הסדר היינו נוהגים לקחת מצה שנאפית בערב פסח אחרי חצות (יש בזה ענין מיוחד). היינו הולכים למאפיה בבגדי חג, אופים מצות ואומרים הלל. הגרי"מ חרל"פ זצ"ל היה ראש החבורה והיינו אופים מצות ביחד. עד היום אני משתדל לקחת מצות שנאפו אחר חצות.
- אצל הרב מבריסק היה זה כיבוד לבוא ולעזור לו באפית המצה. כבחור זכיתי להתכבד בזה, אך אני אומר שעדיף שמומחים יעשו את זה יותר מאשר שבחור צעיר יעשה זאת. בשביל אפיית מצה צריכה להיות מומחיות. גם ה"חזון איש" היה מקפיד בדבר זה.
- שיעור כזית הוא קצת יותר מחצי מצת מכונה, תוך כדי אכילת פרס - 3.5 דקות (לפי בעל ה"מרחשת"). וביחס לשיעור אכילה לחולה ביום הכיפורים כדי אכילת פרס, היא עד 9 דקות.

ד' כוסות

אפשר להקל בשתיית מיץ ענבים ל - ד' כוסות. הרב פראנק היה מחמיר בזה. כשיש חולה שלא יכול לשתות יין, אני מיקל, שישתה ד' כוסות תה או קפה שחור (תמר מדינה). בירושלים היו עושים הבדלה על קפה שחור ולא על תה, ובלונדון עושים על תה, ולא פליגי, כל מקום לפי מנהג המדינה.